

ביכורים ודיבורים

האם תמיד אנחנו זוכרים וזוכרות להודות על השפע שניתן לנו? על הטוב והחסד שזכינו להם? מצוות רבות מזכירות לנו את העובדה שהטוב והשפע אינם מובנים מאליהם וחוקרים מודרניים מלמדים אותנו שבכוחה של הודיה לחוות מחדש את המוח ולזמן לנו טוב. התורה מצווה להביא ביכורים, "מראשית כל פרי האדמה" (דברים כו, ב), כביטוי תודה על השפע והברכה, "אל המקום אשר יבחר" (שם), כלומר אל בית המקדש. נוסף להבאת הביכורים, התורה מצווה על האיכרים לקרוא טקסט מיוחד המכונה "מקרא ביכורים", שהוא סיפור מקוצר של תולדות עם ישראל מראשיתו ועד הרגע שבו עומד האיכר עם הטנא שלו מול הכוהן ליד המזבח.

שישה פעלים מן השורש ב-ו-א באים במקרא הביכורים ("וְהָיָה כִּי תָבֹא", פס' א; "וְאָשֶׁר תָּבִיא מֵאֶרֶץ", פס' ב; "וְיָבִיאוּ אֵל הַמִּקְוֹם הַזֶּה", פס' ג; "וְיָבִיאוּ אֵל הַמִּקְוֹם הַזֶּה", פס' ט ושיאו של התהליך "וְעָפָה הַגֵּה הַבָּאֲתִי", פס' י). הרב אלחנן סמט מחלק אותם לשתי קבוצות: באחת עוסקים שלוש פעמים ב"ביאה" לארץ ובשנייה שלושה פעילים העוסקים ב"הבאה" של הביכורים.¹⁶⁰ מרטין בובר עומד על פעלים הגזורים מן השורש נ-ת-ו, שורש מרכזי נוסף במקרא הביכורים. הוא מראה שיש במקרא הביכורים שבע היקרויות של הפועל. השלוש הראשונות ("הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ", פס' א; "אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ", פס' ב; "אֲשֶׁר נָשַׁבַע ה' לְאַבְרָהָם לֵאמֹר לְנִי" (פס' ג) והשלוש האחרונות ("וַיִּפְּחוּ לְנֹכַח הָאָרֶץ הַזֹּאת", פס' ט; "אֲשֶׁר נָתַתָּה לִי", פס' י; "וְשָׂמַחְתָּ בְּכָל הַטּוֹב אֲשֶׁר נָתַן לָךְ", פס' יא) מציינות את מתנת האלוהים לישראל, ואילו ההיקרות האמצעית ("וַיִּפְּחוּ עֲלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה", פס' ו), עניינה "להמחיש ביותר את הרקע השלילי שמאחורי הנתינה האלוהית", כלומר עבודת מצרים.¹⁶¹

מקרא ביכורים (דברים כו, א-יא)

א. וְהָיָה כִּי תָבֹא אֶל הָאָרֶץ

אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ נַחֲלָה

וַיִּרְשָׁתָּהּ וַיִּשְׁבַּתָּ בָּהּ:

ב. וְלָקַחְתָּ מֵרֵאשִׁית כָּל פְּרִי הָאֲדָמָה

אֲשֶׁר תָּבִיא מֵאֶרֶץ

אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ

וְשָׂמָהּ בְּטֶנָא

וְהִלַּכְתָּ אֶל הַמִּקְוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ

לְשִׁכְּוֹ שְׁמוֹ שָׁם:

ג. וּבָאתָ אֶל הַפֶּהוּ אֲשֶׁר יְהִי בְיָמֶיךָ הֵם

וְאָמַרְתָּ אֵלָיו

הַגִּדְתִּי הַיּוֹם לַה' אֱלֹהֶיךָ

כִּי בָאתִי אֶל הָאָרֶץ

אֲשֶׁר נָשַׁבַע ה' לְאַבְרָהָם לֵאמֹר: לְנֹכַח

ד. וְלָקַח הַפֶּהוּ הַטֶּנָא מִיָּדְךָ

וְהִנִּיחוּ לְפָנַי מִזֶּבַח ה' אֱלֹהֶיךָ:

ה. וְעָנִיתָ וְאָמַרְתָּ לְפָנַי ה' אֱלֹהֶיךָ

אֲרָמִי אֲבִד אָבִי וַיִּרְדֵּ מִצְרַיִמָּה

וַיִּגְדֵר שָׁם בְּמַחֲתֵי מַעֲט

וַיְהִי שָׁם לְגוֹי גָדוֹל עָצוּם וְרָב:

ו. וַיִּרְעוּ אֶתְנוּ הַמִּצְרַיִם

וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּפְּחוּ עֲלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה:

ז. וּנְצַעֲקָ אֶל ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ
 וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קוֹלנוּ
 וַיִּרְא אֶת עֲנִינֵנוּ וְאֶת עֲמַלְנוּ וְאֶת לַחְצָנוּ:
 ח. וַיּוֹצֵאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם
 בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה
 וּבְמָרָא גָדֹל וּבְאִתּוֹת וּבְמִפְתָּיִם:
 ט. וַיְבִאֵנוּ אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה
 וַיִּתּוּ לָנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת
 אָרֶץ זָבַח חֵלֶב וַיְדַבֵּשׁ:
 י. וַעֲפָה הַנֶּה הַבְּאִתִּי אֶת רַאשֵׁית פְּרֵי הָאָדָמָה
 אֲשֶׁר נָתַתָּה לִי ה'
 וַהֲנַחְתּוּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ
 וַהֲשַׁחֲתוּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ:
 יא. וְשָׁמַחְתָּ בְּכֹל הַטּוֹב
 אֲשֶׁר נָתַן לָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ וּלְבִיטָה
 אַתָּה וְהַלְוֵי וְהַגֵּר אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ:

האישי וההיסטורי

באופן נדיר יחסית, התורה מתארת בפרוטרוט את מהלך הטקס שעל האיכרים לקיים בהביאם את ביכוריהם. האיכר עומד בפני הכוהן ומצהיר בפניו: "הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו" (כו, ג). העולים לרגל מכפריהם הרחוקים או מיישוביהם הקרובים חווים באמצעות הדברים הללו את ההיסטוריה היהודית בגופם שלהם. בכל דור ודור חייב האיכר לראות את עצמו, ולו לרגע, כנווד חסר קרקע. אנו דורכים על בימת ההיסטוריה לראשונה כפליטים, לא כמלכים ושליטים. החזרה על ההיסטוריה הלא-כל-כך מחמיאה נועדה לשמש תריס בפני הירותו של בעל האדמה.

הבאת הביכורים, המעשה החקלאי, היא חוויה של כניסה לקודש: "וְלָקַח הַכֹּהֵן הַטָּהוֹר מִיַּדְךָ וַהֲנִיחוּ לִפְנֵי מִזְבֵּחַ ה' אֱלֹהֶיךָ" (שם, ד). הטקס מתקיים בתוככי המקדש, בסמוך למזבח, מקום שאנשים מישראל אינם מגיעים אליו דרך שגרה. האיכר ממשיך ומספר את תולדות העם, שראשיתם ב"ארמי אבד אבי", המשכו בסבל שסבלו ישראל במצרים, ובגאולה שזכו לה. חמישה פסוקים כומסים בתוכם את תולדות עם ישראל. מעניין גם לתת את הדעת על מה שאינו נמצא במקרא ביכורים: דמותו של משה, מעמד הר סיני, מתן תורה וציון מפורש לירושלים ולמקדש. סופו של מקרא הביכורים ברגע הדרמטי הזה הוא כאן ועכשיו, עת עומד האיכר עם טנא הביכורים בפני הכוהן. כל תולדות העם מכוונות לאותו רגע מכונן, שבו מביא האיכר את ראשית פרי האדמה שקיבל.

היינו מצפים אולי, שמקרא הביכורים יכיל הודיה על הפרי ובקשה ליכול עתידי, כמו בטקסים דומים בתרבויות העולם. אולם במקום זאת יש כאן דברי תודה על פועלו של האל בהיסטוריה. האיכר מציג את סיפורו האישי ככרוך וארוג בסיפור העם, הוא מספר את סיפור העם כחוויה אישית לגמרי. ואולי

הדברים באים כדי לצרוב את זיכרון היותנו מוחלשים, פליטים וחסרי אדמה גם הרבה אחרי שמצב זה השתנה. אולי הם באים לחייב אותנו לזכור זאת גם בהתנהלותנו בהווה. הלאומי הוא האישי, ההיסטוריה היא הביוגרפיה הפרטית. מצלצל מוכר? הלוא גם בפסח אנו אומרים: "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים" ונקראים לחוות את תולדות העם על בשרנו. כאן התמונה מורכבת אף יותר: האיכר הקורא את מקרא הביכורים הוא הדמות הפועלת, הדמות האחרונה בשרשרת של הנפשות הפועלות בתולדות העם. באמצעות אמירת מקרא הביכורים, האיכר לומד את מקומו בעלייה ונקרא לראות את עצמו כמי שהוא עצמו זכה לבוא לארץ. אין הוא מודה לאל על שהביא את אבותיו, אלא הוא מתואר כמי שחווה את הדברים בגופו. כשהוא מסיים את סיפור תולדות העם במילים: "וַעֲתָה הִנֵּה הַבָּאֵתִי אֶת רֵאשִׁית פְּרֵי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לִּי ה'" (שם, יא), האיכר מציב את עצמו כדמות בסרט הפורצת ויוצאת מן המסך. הוא חלק מהסיפור אבל הוא גם התגשמותו.

אכן, שנה בשנה האיכר מלמד את עצמו, שהפרק האחרון (עד כה) בסיפור העם מתחולל ברגע הזה ממש, הרגע שבו הוא עומד עם ביכוריו אל מול הכוהן בבית המקדש. אמירה זו חריפה אף יותר מהקריאה בהגדה של פסח למסובים לראות את עצמם "כאילו" הם יצאו ממצרים. מביא הביכורים נקרא לראות את עצמו כמי שבא לארץ ממש, כפשוטו.¹⁶² מדי שנה בשנה האיכר מעיד על עצמו שהוא עצמו זכה להיות במעמד של "כִּי בָאֵתִי אֶל הָאָרֶץ". חוויית הבאת הביכורים – ויותר ממנה מקרא הביכורים – מעידים על הנס הזה. ההוגה מרטין בובר (1878–1965) מבהיר שהאיכר אינו יכול "לתת" מפרי, שהרי הארץ ומלואה שייכים לאל, רק הוא יכול לתת. כול שיכול האיכר הוא להביא מהפרי שזכה לו בחסד האל.¹⁶³

המשנה מרחיבה בתיאור חי וחושני של העלייה לרגל לירושלים והבאת הביכורים כמעשה ציבורי משותף ומרשים (ראו עמ' 247). הביכורים מובאים כשהבשילו פירותיו של האיכר ולפי המשנה תקופה זו משתרעת משבועות ועד סוכות: "מעצרת ועד החג, מביא וקורא" (ביכורים א, ו). הבאת הביכורים מציגה עמדה דיאלקטית מעניינת: החיוב הוא על היחיד, אבל חוויית ההגעה למקדש היא של היחיד בתוך הציבור. ושוב, ביצועה המלא של המצווה נעשה על ידי האיכר הבודד, אשר קורא טקסט שבו הוא מביע אמונים ושייכות הן לתולדות האומה היהודית, הן להיותו חלק מן העם והן שוטח את תודתו על הארץ אשר ניתנה לו ולעמו.

חשחקי דחיון

מקרא הביכורים הוא טקסט נועז שכן יש בו דרישה (כפולה) לדמיון מודרך: בני ישראל הנוודים במדבר הם חסרי האדמה ונדרשים לַדְמוּת את עצמם לאיכרים היושבים לבטח על אדמתם; בה בשעה נדרשים האיכרים היושבים על אדמתם לזכור את ימי נדודיהם במדבר, ובהכרח גם להרהר בשבריריות חייהם שלהם. הוא מזכיר לנוודים במדבר שיבוא יום והם יגיעו אל המנוחה ואל הנחלה, ודווקא אז יהיה עליהם להיזכר בנדודי המדבר ובכך שאין הם בעלי הארץ שעליה הם יושבים. הדבר דומה מעט לשיר "היו זמנים", שכתב חיים חפר בעיצומה של מלחמת הקוממיות בשנת 1948, שבו "נזכרים" לוחמי הפלמ"ח בימים שטרם היו ומספרים על מה ש"היה" בזקנתם עת הגב יהיה "כפוף כחטוטרות".¹⁶⁴

נפיקדות אבל נוכחות

מצוות הבאת הביכורים מיוחדת בכך שכרוכה בה מצווה נוספת, והיא **מקרא הביכורים**. הקראת הטקסט בתוככי בית המקדש היא בבחינת הזדמנות חגיגית לחשיבה ועיון על שאלות של זהות, הזדהות ועמיות. קודם לכן עמדתי על השוויון והשיתוף במסע לירושלים ובהבאת הביכורים. במעמד הטקסי הזה הכול שווים, האיכר הפשוט והמלך בכבודו עומסים את הטנא ועומדים בפני הכוהן כאיש אחד. ומאליה עולה השאלה, האם באמת הכול שווים בקיום מצווה זו? ואם עד כה התייחסתי לאיכר המדומיין שנקרא לעלות לירושלים בלשון זכר, נשאל גם מה היה מקומן של הנשים במצוות הביכורים? חז"ל חילקו בין החיוב להביא את הביכורים ובין החיוב במקרא הביכורים. לא כל החייבים באחד, חייבים בשני. הדיון במשנה נפתח בחלוקה עקרונית:

יש מביאין ביכורים וקורין,
 [יש ש]מביאין ולא קורין,
 ויש שאינן מביאין". (משנה ביכורים א, א)

המשנה ממשיכה ומסבירה, שמי שיכול לומר את מקרא הביכורים הוא מי שהטקסט משקף את מציאות חייו הממשית, הביוגרפית. גרים לפי המשנה, מביאים ביכורים אך אינם קוראים, מפני שאינם יכולים לומר: "אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם לְתַתְּ-לָנוּ" (שם א, ד), שהרי אבותיהם לא היו מישראל. גם נשים נכללות בין אלה ש"מביאין ולא קורין" אך מטעם שונה, המשנה מזכירה שהחלוקה הראשונית של הארץ לא כללה נשים בין מקבלי האדמה, ולכן הן אינן "יכולין לומר 'אֲשֶׁר נִתְּתָה לִי ה'" (א, ה). נשים שותפות אפוא במצוות הבאת הביכורים, אולם לא במצוות מקרא הביכורים, שמטרתה לעורר למחשבה ולזהות את הביוגרפיה האישית עם תולדות העם.

אמנם מצער לראות את העמדה הבלתי שוויונית הזאת, אבל עלינו להסתכל על ההקשר הרחב יותר ולהבין שהעובדה המכרעת היא שנשים היו שוות בחיוב בעלייה לרגל ובהבאת ביכוריהן! הן עמדו מול הכוהן בתוככי המקדש, והשתתפו בקדושה עם כלל ישראל. על אף שהדבר נוגד את האינטואיציה שלנו, דומה שנשים נכללו בקדושה בתקופת המקדש ומידת השוויון בינן לבין גברים מישראל הייתה רבה אפילו יותר מאשר בחלק מהחוגים ביהדות ימינו.

הדרתם של הגרים מאמירת ביטויי תפילה המזכירים את קדמונינו, למשל "אלוהינו ואלוהי אבותינו", בוטלה כבר בתלמוד הירושלמי. מרגש הוא מכתבו של הרמב"ם לעובדיה הגר, שבו הוא כותב: "יש לך לומר הכול [בתפילות] כתקנם ואל תשנה דבר" (כלומר, הגרים יכולים להגיד את הביטויים האלה על אף שאבותיהם ואמותיהם לא היו יהודים). ואילו לגבי הדרת נשים מן הקודש, זו כנראה משימתו של הדור שלנו...

טקסטים עתיקים אינם חתים

משחרב בית המקדש, בטלו הביכורים אולם מקרא הביכורים לא בטל. הוא זכה לתחייה מחודשת, כשחכמי המשנה כללו אותו בליל הסדר שתיקנו.

וכך נאמר במשנה: "מתחיל בגנות ומסיים בשבח, ודורש מ'אַרְמִי אֶבֶד אֲבִי', עד שהוא גומר את כל הפרשה" (פסחים י, ד). אולם בהגדות של פסח "כל הפרשה" דווקא אינה נאמרת, אדרבה, נאמר למעשה רק המבוא שלה. ואילו הסיום הדרמטי שלה, זה המכונן את משמעותה נעדר. הפסוק: "וְעַתָּה הִנֵּה הֵבֵאתִי אֶת רְאשֵׁית פְּרֵי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לִי", שהוא הסיבה והטעם לאמירת המקרא, אינו נאמר בהגדה של פסח, המדברת ביציאת מצרים אך קוטעת את הסיפור לפני ההגעה לארץ. ההגדות הקיבוציות, וכמוהן כמה הגדות ליברליות ישראליות, הוסיפו כאן את הפסוק המדבר על הכניסה לארץ. מקרא הביכורים זוכה לחיים חדשים אף בימינו. יש הנוהגים לקוראו בטקס או בתפילה ליום העצמאות בשלמותו ומתוך מלוא הכוונה שהוא מכונן על "המקום הזה" ו"הארץ הזאת". בהקראה של מקרא ביכורים ביום העצמאות יש מעין השלמה ועידון למילים "בארץ ישראל קם העם היהודי", שבמגילת העצמאות, שבה אין התייחסות לחיים היהודיים מחוצה לארץ.

מקרא ביכורים קורא לנו להרהר על ישיבתנו בארץ הזאת ועל המשמעות המיוחדת של חיינו כאן.

